

КАСБ-ХУНАР МАКТАБЛАРИДА ТАРБИЯВИЙ ИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА БОШҚАРИШ

Эсанбай Омонмуратович Бабаев

Сирдарё вилояти Оқолтин тумани касб-ҳунар мактаби директори

Аннотация: *Албатта, маънавий-ахлоқий тарбия натижалари миллий истиқлол гоёси ва мафкураси, маънавият ва маърифат, маданият, ахлоқ, фан, жамият, ижтимоий ҳаёт даражаси билан узвий боғлиқ, Маънавий-ахлоқий тарбия мақсадиҳар томонлама уйғун ривожланган баркамол инсонни тарбиялаб вояга етказишидир. Мақолада касб-ҳунар мактабларида тарбиявий ишларни ташкил этиши ва бошқариши муаммосини ечимлари ҳақида сўз юритилган.*

Таянч сўзлар: *Маънавият, таълим-тарбия, педагогика, педагогик технологиялар, тарбия-маънавиятни юксалтириши омили, ижтимоий муносабатлар, ўқитувчи ва ўқувчилар.*

Халқимизда “Таълим ва тарбия-бешиқдан бошланади”, деган ҳикматли сўз бор. Фақат маърифат инсонни камолга, жамиятни тараққиётга етказди. Шу сабабли мамлакатимизда таълим соҳасидаги давлат сиёсати узлуксиз таълим тизими принципига асосланган, бола туғилганидан бошлаб, 30 ёшгача бўлган даврда уни ҳар тамонлама қўллаб-қувватлайдиган, ҳаётда муносиб ўрин топиши учун кўмак берадиган, яхлит ва узлуксиз тизим яратишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Буюк юнон олими, Шарқда “Биринчи муаллим” деб улуғланадаган Аристотелнинг “Ватан тақдирини ёшлар тарбиячи хал қилади” деган сўзлари қаранг милоддан 350 йил аввал айтилган. Демак, инсоният онгли ҳаёт кечира бошлаган даврдан буён таълим ва тарбия масаласи, доимо долзарб аҳамият касб этиб келмоқда. Бир ўйлаб кўрайлик, дунёдаги ривожланган давлатлар қандай қилиб юксак тараққиёт ва турмуш фаровонлигига эришмоқда?

Энг аввало, илм-фан ва таълимга қаратилган улкан эътибор туфайли эмасми. Шунинг учун ҳам кейинги йилларда юртимизда ҳар тамонлама тараққий эттириш, янги Ўзбекистонни яратиш мақсадида барча соҳалар қатори таълим тизимида ҳам туб ислохатлар олиб борилмоқда. Касб-ҳунар мактабларида тарбиявий жараён педагогик фаолиятдан иборат бўлиб, унинг асосий мақсади ўзгариб борувчи жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий талабларидан келиб чиққан ҳолда замонавий ўқувчи-ёшларни маънавий-ахлоқий, жисмоний ва касбий жиҳатдан камол топтиришидир.

Синфдан ташқари тарбиявий ишлар қуйдагиларга имкон беради:

- машғулот ва мулоқот
- бир-бирини билиш;
- яхши муносабатлар шаклланиши;
- шахс қирраларини англаш;
- яхши дақиқаларни биргаликда бошдан кечириш;

- инсонларнинг яқинлашуви;
- ҳамкор(бирга) ликдаги ҳиссий кечинмалар;
- дўстлашиш-руҳий яқинлашиш;
- ижтимоий аҳамиятини тушуниш;
- тарбиячининг касбининг кераклигини ҳис қилиш;
- эҳтиёж- талабини ҳис этиши;

Равшанки, буларнинг барчаси таълим муассасасидаги таълим-тарбия мазмуни билан узвий боғлиқ бўлиб, улар маълум таълимий, тарбиявий мақсадга эришиш учун хизмат қилади.

Тарбиявий ишларни ташкил этиш ва бошқаришда мактаб директорининг ёшлар билан ишлаш бўйича директор ўринбосари, психологлар, услубчилар, мураббийлар, ўқитувчилар фаол иштирок этишлари зарур. Чунки ўзаро ҳамкорликда ва мувофиқлаштирилган ҳолда ташкил этилган тарбиявий ишлар катта самара беради. Педагогикада тарбиявий ишни ташкил этиш ва бошқаришнинг бир неча усуллари қўлланилиши эътироф этилади. Қуйида уларнинг айримлари ҳақида тўхталиб ўтамиз.

Авторитар усул. Бунда ўқитувчи гуруҳ фаолияти, тарбиявий иш йўналишини шахсан ўзи аниқлайди, кимнинг нима билан шуғулланиши, кимнинг ким билан бир партада ўтиришини белгилаб беради, ўқувчиларнинг ҳар қандай ташаббусларига тўсқинлик қилади. Ўзаро таъсирининг асосий-шакллари буйруқ, кўрсатма, йўриқнома, огоҳлантириш ва бошқалар. Ҳатто онда-сонда ўқувчига билдирадиган “ташаққури” ҳам кинояли оҳангда жаранглайди. “Сен бугун яхши жавоб бердинг. Сендан буни кутмаган эдим”. Ўқувчиларнинг хатоларини топган авторитар усулга таянган бундай ўқитувчи, кўп ҳолда хатто сабабларини тушунтирмасдан ва уни тўғрилаш йўлларни кўрсатмасдан ўқувчига танбеҳ беради. Албатта, тарбиявий ишда каттиқ қўллик баъзан ижобий натижа берса, кўпинча салбий оқибатларга олиб келади.

Демократик усул. Бу усулда ўқитувчи тарбиявий иш (ёки тадбир) ларни ташкил этишда педагогик жамоа ва ўқувчилар гуруҳининг фикрига таянади. Ўқитувчи тарбиявий фаолиятининг мақсадини ҳар бир ўқувчи онгига сингдиради, барчани тарбиявий ишнинг боришини назорат ва фаол муҳокама қилишга жалб қилади. У ўз вазифасини нафақат ўқувчилар фаолиятини назорат қилиш ва мувофиқлаштириш, балки уларни изчил тарбиялашдан иборат деб билади; ҳар бир ўқувчини турли йўллар билан рағбатлантиради. Тарбиявий ишни демократик усулда ташкил этадиган ва бошқарадиган ўқитувчи ўқувчиларнинг индивидуал мойиллиги ва қобилияти, касбий қизиқишини ҳисобга олади, фаоллигини қўллаб қувватлайди; ташаббускорлигини ривожлантирди ва рағбатлантиради. Бундай бошқарувда асосий мулоқот усуллари илтимос, кенгаш, маслаҳат, келишув, ахборот алмашиш ҳисобланади.

Либерал усул. Тарбиявий ишнинг либерал усули самара бермайди. Ўқитувчининг бепарволиги, ўқувчиларнинг ноҳўя хатти-ҳаракатларни кўра била туриб, ўзини кўрмасликка олиши, унга қарши ҳеч қандай чора-тадбирларни қўлламаслиги педагогик методларни чуқур ўзлаштирмаганидан далолат беради.

Бундай ўқитуви синф ўқувчилари жамоаси ҳаётига аралашмайди, уларнинг қизиқиш ва интилишлари, турмуш тарзи, хулқ-атвори, камчилик ва ютуқлари, орзу умидлари билан қизиқмайди, ўзаро муносабатларда фаоллик кўрсатмайди, педагогик ёки таълим тарбия масалаларини расмий равишда номигагина муҳокама қилади, ташқи таъсирлар, баъзан қарама-қарши фикрлар оғушидан чиқа олмай қолади. Унинг мустаҳкам обрў-эътибори ҳақида сўз бўлиши мумкин эмас.

Ёш авлод тарбияси ҳақида гапирганда, Абдурауф Фитрат бобомизнинг мана бу фикрларига ҳар биримиз, айниқса, энди ҳаётга кириб келаётган ўғил-қизлармиз амал қилишларини мен жуду-жуда истардим. Мана, улуғ аждодимиз нима деб ёзганлар: **“Халқнинг аниқ масад сари ҳаракат қилиши, давлатманд бўлиши, бахтли бўлиб иззат-ҳурмат топиши, жаҳонгир бўлиши ёки заиф бўлиб хорликка тушиши, бахтсизлик юқини тортиши, эътибордан қолиб, ўзгаларга тобе ва қул, асир бўлиши уларнинг ўз ота-оналаридан болаликда олган тарбияларига боғлиқ”**.

Тарбиявий ишни ташкил этиш ва бошқаришнинг юқорида санаб ўтилган усулларида ташқари яна педагогик мулоқот усули ҳам кенг қўлланилади. Касб-хунар мактабларида тарбиявий муносабатлар ва ўқувчиларни тарбиялашга раҳбарлик қилиш жараёнидаги ўзаро таъсир педагогик мулоқот усулини шакллантиради. Янгиланаётган жамият ўз аъзолари ўртасида ҳамкорлик, ҳамжихатлик, ўзаро ёрдамга асосланган мутлақо янги муносабат усулини шакллантиришни тақозо этмоқда. Ижтимоий муносабатларнинг бундай қадриятларига таълим жараёнида ўз ифодасини топиши лозим.

Азиз дўстлар!

Бугунги мурракаб ва шиддатли ХХІ асрда ҳар биримиз, бутун халқимиз ёш авлод тарбиясига ҳар қачонгидан ҳам жиддий эътибор қаратишимизни ҳаётнинг ўзи барчамиздан талаб этмоқда.

Фарзандларимизни мустақил фикрлайдиган, замонавий билим ва касб-хунарларни эгаллаган, соғлом ҳаётий позицияга эга, чинакам ватанпарвар инсонлар сифатида тарбиялашбиз учун ҳеч қачон ўзининг долзарблигини йўқотмайдиган масала ҳисобланади.

Авторитар педагогикада ҳамжихатлик тушунчаси ўқитувчининг ўқувчига педагогик таъсир кўрсатиши, унинг хулқ-атвори катталарнинг фаол ҳаракатлари натижасида шаклланиши шарт эканлиги, шунингдек ўқувчи тарбиявий таъсири усуллари сўзсиз қабул қилишга тайёр туришини англатади. Бизнинг фикримизча, тарбиявий таъсир кўрсатиш усулларида ўқувчиларнинг фаоллигини таъминлаш, мустақил фикрлашини ривожлантириш, уларни бевосита ўзаро мулоқотга киришишига ундаш, ўз фикрини эркин билдириши учун имкониятлар яратиш муҳим аҳамият касб этади.

Бугунги кунда **“Фарзандларимиз биздан кўра кучли, билимли, доно ва албатта бахтли бўлишлари шарт!”** деган ҳаётий даъват ҳар биримизнинг, ота-оанлар ва кенг жамоатчиликнинг онги ва қалбидан мустаҳкам ўрин эгаллаган.

Одатда, касб-хунар таълимида тарбиявий иш тизимини бошқариш учун “Тарбиявий иш режаси”дан фойдаланилади. Унда тарбиявий ишлар ва тадбирларни ҳар куни, ҳар ҳафтада, ҳар ойда, ҳар чоракда ўтказиш назарда тутилади. Таълим муассасасининг ўзига хос хусусиятлари ва тайёрлов йўналишларидан келиб чиққан ҳолда, *тарбиявий иш тизимини бошқаришнинг ташкилий моделини* ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ. Моделда тарбиявий ишлар(ёки тадбирлар) нинг *индивидуал* (ўқитувчининг ўқувчилар биланиндивидуал тарбиявий иши, мустақил билим олишга йўллаш, тарбиявий мавзуларда индивидуал суҳбат, мураббийлик, тажрибаларни ўргатиш, тарбиявий топширик, ижтимоий тажрибаларни кузатиш, анъанавий тарбия усуллари), *гуруҳий* (тарбиявий ишларни ташкил этишбўйича илғор педагогик тажрибаларни гуруҳда қўллаш, конференциялар ўтказиш,тарбиявий ишлар бўйича комиссилар ишини ўрганиш, ижодий гуруҳлар ишини кузатиш, назарий семинарлар ташкил этиш, семинар-практикумлар ўтказиш,мусобақалар уюштириш, тарбиявий мавзуларни таҳлил этиш ва муҳокама қилиш) ва *жамоавий* (илмий кенгаш, педагогик кенгаш, тарбиявий фестиваллар, тарбиявий ҳоялар аукциони, тарбиявий ишланмалар ярмаркаси, тарбиявий кашфиётлар, янгиликлар кўргазмаси, тарбия шакллари ҳақида суҳбатлар акс этади).

Тарбиявий иш ёки тадбирини амалга ошириш ва унга тайёргарлик кўрадиган маъсул шахслар директорнинг оғзаки ёки ёзма кўрсатмаси орқали белгиланади. Масалан, ҳар ойнинг охириги ҳафтасида тарбиявий тадбирни ўтказиш режалаштирилади. Уни тайёрлаш ва ўтказишга касб-хунар мактаби директорининг ўзи раҳбарлик қилади.

Албатта, унга тайёргарлик кўриш учун маълум вақт талаб этилади.бунинг учун директорнинг кўрсатмасига биноан бир неча кишидан иборат ижодий гуруҳ ташкил этилади. Бу гуруҳ тарбиявий ишлар муаммосига оид материалларни тўплайди. Бундан ташқари, тарбиявий ишлар жараёнида педагогларнинг турли таобиявий ишланмалари ярмаркаси, тарбиявий янгиликлар кўргазмаси ташкил қилинади. Бу тадбир учун касб-хунар мактаби директорининг ўқув ишлари бўйича ва ёшлар билан ишлаш бўйича муовинлари маъсулдирлар.

Тарбиявий иш тизимини бошқариш моделида тез-тез фойдаланиладиган тарбиявий ишлар бир-бирларидан шаклига қараб алоҳида-алоҳида ажратилади. Моделда тарбиявий ишларни ташкил этишнинг анъанавий шакллари билан ноанъанавий шакллари бирлаштириш назарда тутилади.

Тарбиявий тадбирларни режалаштиришда уларни ташкил этиш ва ўтказишнинг мантикий кетма-кетлигига алоҳида эътибор қаратилади. Тарбиявий ишларни ташкил этиш ва бошқариш тизимининг ташкилий моделини ишлаб чиқиш гуруҳига тажрибали ўқитувчиларни киритиш тадбирларини ўз вақтида мувофиқлаштириш, режалаштирилган ишларни ўз вақтида назорат қилиш имконини беради. Тарбиявий иш тизимини бошқаришнинг ташкилий моделини касб-хунар мактади амалиётига татбиқ этишда қуйидаги шартларга амал қилиниши мақсадга мувофиқ: тарбиявий ишни бошқаришни ўқув-тарбия жараёнини ташкил этишнинг бошқа режалари билан

мувофиқлаштириш; касб-хунар мактаби маълумотлар тахтасига жадвал кўринишида “тарбиявий тадбирлар режасини” осиб қўйиш.

Шуни таъкидлаб ўтиш жоизки, тарбиявий иш тизимини бошқаришнинг ташкилий моделидан фойдаланишда баъзан қийинчиликларга дуч келиниши мумкин. Чунки тарбиявий ишнинг барча шаклларида бошқаришнинг умумий вазифасини амалга ошириш ва унинг барча қирраларини қамраб олиш анча мураккаб жараён. Шуни ёдда тутиш лозимки, ортиқча тадбирлар тарбиявий иш сифатига таъсир кўрсатади. Педагог касб-хунар мактаби фаолиятининг энг муҳим хусусиятлари бўйича етарлича ахборотга эга бўлмаса, у таълим муассасасида содир бўлаётган воқеаларга, хусусан, тарбиявий ишларга нисбатан салбий муносабатда бўлиши ҳам мумкин. Тарбиявий иш тизимини бошқаришнинг ташкилий моделидан фойдаланиш, тўғрироғи, касб-хунар мактабида тарбиявий ишни мунтазам ташкил этиш бундай камчиликларни бартараф этишга хизмат қилади.

Бундай ташкилий тарбиявий ишни ташкил этиш ва бошқаришнинг ташкилий моделидан фойдаланиш жуда қулай ва осон бўлиши керак. Бу тарбиявий иш тезкор назорат қилишга, тарбиявий фаолиятдаги асосий йўналишларни белгилаш ва юкламаларни мувофиқлаштиришга имкон беради. Тарбиявий ишнинг ташкилий моделидан фойдаланиш барча бошқарув функцияларини жорий этишга имкон беради. Шу билан бирга, тарбиявий иш тизимини бошқаришнинг ташкилий моделини татбиқ этишда касб-хунар мактабидаги барча турдаги режалаштириш ишларни мувофиқлаштириш зарур. Гап шундаки, тарбиявий тадбирларни ташкил этувчилар ёки унинг ташкилотчилари (касб-хунар мактаби директори, унинг муовинлари, услубчилар, психологлар) ни ҳамда бошқа педагогларни “Касб-хунар мактабида тарбиявий ишни ташкил этиш” дастури асосида ўқитиш катта самара беради. Бундай дастур педагогик жамоа ҳамкорлигида ишлаб чиқиши лозим. Бунда нафақат назарий масалаларни эгаллашга эътибор қаратилади, балки тарбиявий ишларни ташкил этиш ва бошқариш моделини ишлаб чиқиш бўйича амалий кўникмалар ҳам шакллантирилади. Албатта, тарбиявий ишларни ташкил этиш ва бошқаришнинг модели намунавий бўлиб, уни ўрта махсус, касб-хунар таълими тизимида жорий этишда ижодий ёндашмоқ зарур. Бошқача айтганда, тарбиявий ишларнинг шакл ва турларини танлаш, уларни ташкил этиш тартиби ва унга маъсул шахсларни белгилашда таълим муассасаларидаги шарт-шароитлар, имкониятлар, ўқитувчиларнинг педагогик маҳорати, салоҳияти ва бошқа омиллар эътиборга олинади. Энг асосийси, унга илмий-тарбиявий ишларни мувофиқлаштиручи кенгаш тавсиялари асосида зарурий тузатиш ва ўзгартиришлар киритилиши мақсадга мувофиқ. Тарбиявий ишларни бошқаришга умумий ёндашувлар ва бошқариш назариясига оид билимлардан фойдаланиш тарбиявий иш тизимини бошқаришнинг бир неча вариантларини ишлаб чиқишга имкон беради.

Хулоса қилиб айтганда, ўрта махсус касб-хунар таълими муассасаларида таълим тарбия ва маънавий-маърифий ишларни ташкил этиш ҳамда ўтказишда ватанимиз келажаги бўлмиш ёшларда ватанпарварлик, ахлоқийлик, инсонпарварлик,

меҳнатсеварлик ва бошқа сифатларни шакллантиришга, уларнинг маънавий камолотини янада юксалтиришга алоҳида эътибор қаратиш зарур. Зеро, ёш авлоднинг қалби ва онгини турли зарарли ғоя ва мафкуралардан ҳимоя қилиш энг долзарб педагогик вазифадир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ш.М.Мирзиёев. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Тошкент-“Ўзбекистон” 2017
2. Ш.М.Мирзиёев. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш-юрт таррақиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. Тошкент-“Ўзбекистон” 2017
3. Ш.М.Мирзиёев. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. Тошкент-“Ўзбекистон” 2017
4. Ш.М.Мирзиёев. Янги Ўзбекистон Тараққиёт стратегияси. Тошкент-“Ўзбекистон” 2022
5. Адизова Т.М. Бошқарув мулоқоти. Тошкент: Низомий номли ТДПУ, 2000.
6. А.А.Аллабергенов, Й.Р. Ақовбянс, М.С.Ходжаева. Касб этикаси ва психологияси. Чўлпон-Тошкент 2016
7. Касб-ҳунар таълими илмий-услубий журнали 2014.